

En byvandring i Löpdal

Löpdal ligger mellan Västerås och Eskilstuna. Byn kom att först tillhöra Säby sockenkommun som bildades 1863. Vid ändringen av kommungränserna 1971 fördes Löpdal till Rytterne socken och kom då att hamna i Västerås kommun. Säby hembygdsförenings uppskattade byvandringar kom i år att gå till Löpdal. Carl Mikael Carlsson, född i Löpdal och doktorand i socialhistoria vid Stockholms universitet, sammanfattar byns bebyggelsehistoria så här:

Lite om hur bondgårdarna i Löpdal uppstått och bebyggelsen förändrats

Byarna Löpdal och Timmelsta ligger lite avsides från resten av Säby, på andra sidan sjön Freden om kyrkan, och det är därför som denna del av socknen för några decennier sedan lades till Rytterne. Löpdal är en radby, men av ett lite annorlunda slag, för gårdarna ligger inte längs med en gata, utan snarare längs med krönet av ett avlångt, skogigt litet berg. Från landsvägen går en väg över åkern och uppför berget till byn, men den fortsätter inte, så till skillnad från många andra byar är Löpdal inte så flitigt besökt.

Hur länge byn har funnits är inte riktigt utrett, men namnet Löpdal förekommer i diplom från 1300-talet och på berget finns gravar från längre tillbaka. Den äldsta kartan över byn – Johan Åkessons geometriska jordebok från 1650-talet – visar att den hade fyra lika stora gårdar och sina viktigaste åkrar på och direkt nedanför berget. De fyra gårdarna, som låg i en rad från norr till söder, bestod i läge och storlek till omkring 1815. En karta från samma år visar att de var slutet byggda, i två fall med byggnader som skilde mangård från ladugård.

Den nordligaste gården kallades Norrgården. Den hade sedan urminnes tider tillhört en bondsläkt. Nästa gård i linjen var Mellangården. Den hade tidigare tillhört kronan, men i början av 1700-talet köpts av en tjänstemannafamilj vid Strömsholm och först 1759 kommit i bondehand. Nästa gård var Bostället. Även den hade tillhört kronan, men i början av 1700-talet anslagits till boställe – samma typ av tjänsteförmån som prästgårdarna – för en hejderidare (skogsuppsyningsman) och på så vis fått sitt namn. Den sydligaste gården hette Södergården. Den hade länge lytt under Vikhusnäs i Rytterne, men på 1670-talet gått till kronan och samtidigt med Mellangården friköpts, i detta fall av en annan tjänstemannafamilj vid Strömsholm. Familjens anhöriga hade 1812 sålt gården till konstnären Johan Adam von Gertten, som lagt den till sitt gods under Stora Ekeby i Rytterne.

Under åren kring 1815 förändrades byns bebyggelse rejält. Bonden på Norrgården hade efter tragedier och intriger inom familjen beslutat sig för

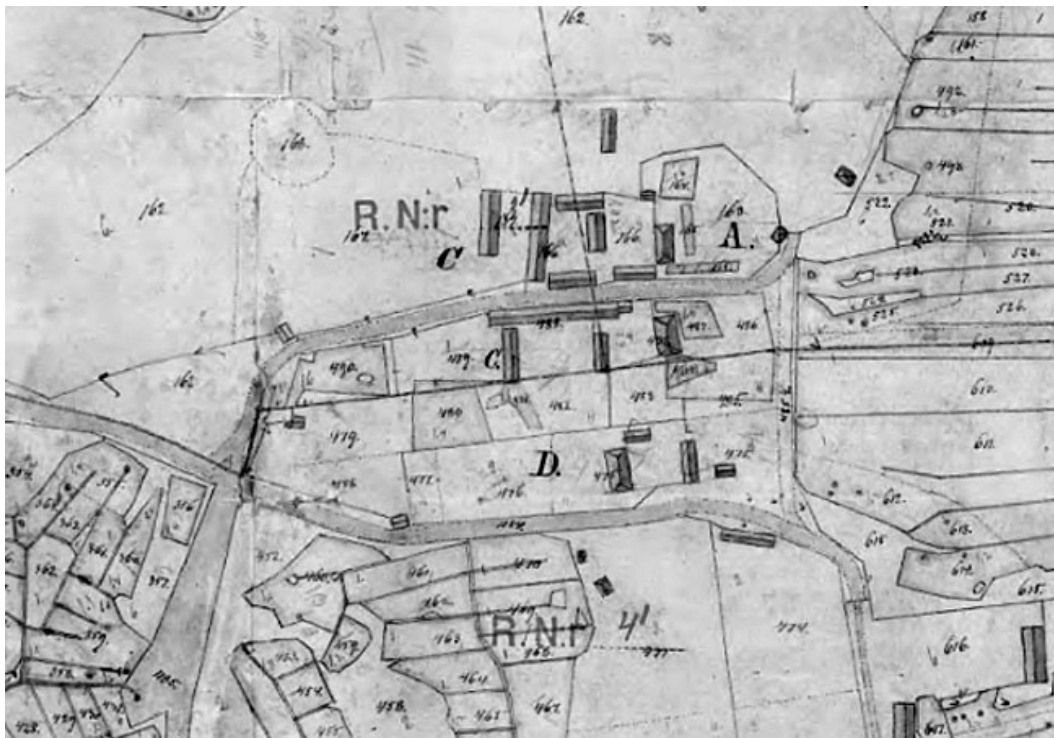
att sälja, och 1814 hade han skrivit kontrakt med von Gertten, som la gården under samma rättslag som Södergården. Två av gårdarna hade alltså blivit en. Vid storskiftet 1815 ansågs den nybildade gården inte behöva två tomter, så Södergårdens hustomt las under det intilliggande Bostället och husen revs eller flyttades successivt. Det är därför endast tre av de fyra tomterna är bebyggda idag. Norrgården hade nyligen genomgått omfattande nybyggnationer och bland annat fått en ny, stor mangårdsbyggnad med brutet tak, så man kan gissa att det var därför denna tomt föredrogs. Nämnda sammanslagning var emellertid inte det enda som hände vid denna tid. 1818 dog bonden Per Persson i Mellangården, efterlämnande en son och två döttrar. Alla barnen ville stanna vid gården, så den delades enligt lag så att sonen fick hälften och döttrarna varsin fjärdedel. Det fanns emellertid inte plats för tre familjer i Mellangården, så man ritade upp en hustomt på en platå vid byvägen halvvägs nedför berget. Sedan drogs man lott om vem som skulle få vad, vilket resulterade i att dottern Anna med make fick flytta ner till den nya tomten och lägga grunden till Västergården. Lotterna finns fortfarande kvar.

När Anna med familj en bit in på 1820-talet hade byggt upp sin gård hade Löpdal alltså fått ett nytt utseende, och i stället för fyra lika stora gårdar fått fem gårdar av så olika storlek att den stora Norrgården var åtta gånger större än den lilla Västergården. Läget bestod i några decennier, men snart var omvälvningarna i gång igen. På 1840-talet ersattes rättslaget vid Norrgården av en arrendator vid namn Johan Olof Forsman. Efter några år köpte Forsman den stora gården och blev socknens rikaste bonde (de andra bondgårdarna i socknen, undantaget Stora Boda, var nämligen vid den tiden ganska små). Som så många andra bönder i landet såg han nackdelarna i att ha jorden i skifteslag med andra, och begärde därför laga skifte, en begäran som enligt lag måste beviljas. Åren kring 1870 skiftades Löpdalsjorden så att alla gårdar fick sin jord tämligen samlad. Löpdal var den sista byn i Säby att genomgå laga skifte. Omläggningen fick till följd att Mellangården skulle flyttas ut. De båda ägarfamiljerna fick varsin tomt utstakad på varsin sida om soldattorpet, som låg nedanför berget. Bonden Gustav Andersson, måg till Per Perssons i Mellangården son och därmed ägare till den större av Mellangårdens delar, byggde upp sina hus i en stor rektangel på en höjd söder om soldattorpet, och det är den gården som idag har namnet Ekbacken. Ägarna av den mindre delen sålde sin jord till Västergården, som alltså fördubblades i storlek, och därför kom den andra utstakade tomten aldrig till användning. Västergårdens bonde la beslag på alla kvarvarande hus utom sin del i mangårdsbyggnaden, som såldes till Forsman. På så vis kom det sig att Mellangårdens stora parstuga stympades. Forsman köpte ena halvan, medan Gustav Andersson plockade ner den andra och reste den som badstuga vid sin nya gård. Där står den fortfarande kvar.

Efter laga skiftet fanns alltså Norrgården och Bostället kvar i byn, medan Västergården och Ekbacken var utflyttade. Frigörelsen av utrymme kring gårdarna i byn fick till följd att de båda nybyggdes med nya ladugårdar öster om de gamla tomterna, och med nya, rymligare mangårdar. Boställets nuvarande mangårdsbyggnad restes 1873, Norrgårdens 1893. Det var vid denna tid som byn i stort fick det utseende den har än idag.

Bostället drogs in till kronan på 1880-talet och privatiserades i början av 1900-talet. Under 1900-talets andra hälft köptes nästan all jordbruksmark i byn av mina farföräldrar och sedan 1981 ägs den av mina föräldrar. Undantaget är en liten lott nere vid sjön, som lades under Vändle i Dingtuna. Jag är själv uppvuxen i byn, i den halva av Mellangårdens mangårdsbyggnad som blev kvar när Gustav Andersson gjort sitt i början av 1870-talet.

Uppsala den 19 augusti 2015
Carl Mikael Carlsson
Doktorand i socialhistoria

Löpdal 1871